

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa
i Obszarów Wiejskich w Poznaniu*

WYBRANE KWESTIE TERMINOLOGICZNE W REALIZACJI CELÓW KSZTAŁCENIA W ROLNICZEJ INSTYTUCJI DORADCZEJ

Jednym z ważniejszych problemów metodycznych doradców i pozostałych pracowników merytorycznych państwowej rolniczej instytucji doradczej jest prawidłowe posługiwanie się odpowiednią terminologią w realizacji celów kształcenia w doradztwie oraz w doksztalcaniu, doskonaleniu i szkoleniu rolniczym. Trudność ta wynika z konieczności podnoszenia stałego kompetencji metodycznych zatrudnionych w niej doradców i specjalistów branżowych, zbytniego liberalizmu terminologicznego występującego w polskiej oświacie dorosłych oraz braku wewnętrznych uregulowań w zakresie terminologii stosowanej w rolniczych organizacjach doradczych.

Z niepodejmowania skutecznych prób rozwiązania tego problemu wynikają następne, np.: jak programować pracę na poszczególnych poziomach zarządzania rolniczą organizacją doradczą przy występującej wieloznaczności terminologicznej (np. w zakresie stosowanych form organizacji pracy i sposobów jej realizacji?). Jak przedstawiać rezultaty swej pracy i poddawać rzeczowej ocenie, gdy osoba sprawdzająca (np. z bezpośredniego nadzoru, czy urzędnik zewnętrznej instytucji kontrolnej) kwestionuje stosowaną w sprawozdaniach terminologię, bądź - w oparciu np. o definicje zaczerpnięte ze Słownika języka polskiego - podważa zasadność podejmowanych działań?

Zamiarem autora jest próba uporządkowania i ujednolicenia podstawowej terminologii używanej podczas realizacji celów kształcenia w doradztwie oraz w doksztalcaniu, doskonaleniu i szkoleniu rolniczym, a także proponowanie jej do stosowania i przestrzegania w państwowych rolniczych organizacjach doradczych po opublikowaniu w formie instrukcji wewnętrznej.

Oświata dorosłych

Państwowa rolnicza instytucja doradcza może (co na ogół czyni) obok doradztwa działać na polu pozaszkolnej oświaty dorosłych i dlatego szczególnie istotnym jest zaproponowanie środowisku doradczemu z istniejących definicji oświaty dorosłych tej, która zdaniem autora stanowi najbardziej udaną próbę przedstawienia jej istoty i zakresu.

Proponowana definicja została wypracowana podczas obrad XIX Konferencji Generalnej w Nairobi 26 listopada 1976 r i przedstawiona w dokumencie przyjętej tam Rekomendacji UNESCO w sprawie dalszego rozwoju oświaty dorosłych.

W dokumencie tym czytamy, że *Oświata dorosłych* oznacza cały kompleks organizowanych procesów oświatowych, formalnych lub innych, niezależnie od treści, poziomu, metod kontynuujących lub uzupełniających kształcenie w szkołach, uczelniach i uniwersytetach, a także naukę praktyczną, dzięki czemu osoby uznawane jako dorosłe przez społeczeństwo, do którego należą, rozwijają swoje zdolności, wzbogacają wiedzę, udoskonalają swoje techniczne i zawodowe kwalifikacje lub zdobywają nowy zawód, zmieniają swoje postawy i zachowania w zakresie wszechstronnego kształtowania osobowości oraz uczestnictwa w zrównoważonym i niezależnym ekonomicznym i kulturalnym rozwoju¹.

Oświata dorosłych² jest tym rodzajem systemu społecznego, którego cele i zadania ulegały i ulegają ciągłej ewolucji. Wszelka bowiem praca oświatowa jest odpowiedzią na potrzeby i aspiracje intelektualne społeczeństwa i przekształca się wraz ze zmianami społecznymi.

Edukacja, kształcenie i samokształcenie dorosłych

Jednym z podstawowych terminów, którym posługuje się rolnicza oświata dorosłych jest, edukacja. Z analizy literatury wynika, że edukację utożsamia się najczęściej albo z kształceniem, albo z wychowaniem, względnie z kształceniem i wychowaniem. W niniejszej pracy przyjęto, że *edukacja* obejmuje praktykę oddziaływania na sferę moralną i sferę intelektualno – sprawnościową jednostki ludzkiej, lub inaczej procesy kształcenia i procesy wychowania³. Natomiast *sa-moedukacja* obejmuje procesy samokształcenia i samowychowania.

Kolejnym ważnym terminem ściśle związanym z podstawowym aparatem pojęciowym rolniczej oświaty dorosłych jest kształcenie. Podobnie jak w przypadku terminu edukacja nazwa ta nie została wyraźnie dookreślona. Etymologi-

¹ Recommendation on the development of adult education, adopted by the General Conference at its nineteenth session. Nairobi, 26 November 1976, UNESCO.

² Na określenie teorii oświaty i wychowania młodzieży pracującej i dorosłych używa się terminu *andragogika*.

³ Patrz S. Kunowski: *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Wyd. Salezjańskie, Łódź 1981, s. 40.

cznie rzecz biorąc nazwa „kształcenie” pochodzi od słowa „kształtować”, które oznacza nadawać czemuś kształt, postać, formę oraz od „kształcić”, czyli coś rozwijać, doskonalić, urabiać⁴. Natomiast w dydaktyce i andragogice nazwa ta bywa używana zamiennie z terminem nauczanie lub odnoszona do czynności nauczania i uczenia się. W związku z dostrzeganą potrzebą zaistnienia w oświacie dorosłych - podobnie jak ma już to miejsce w nowych koncepcjach dydaktycznych - paradygmatu „nauczać oraz wspierać”, autor uznał, że *kształcenie jest pojęciem nadrzędnym do czynności nauczania i dwustronnego wspierania kształceniowego*.

Przyjęto też, że przez *nauczanie* rozumie się *specyficzne działania podejmowane przez jedne osoby w tym celu, by inni przyswoili jakieś wiadomości lub umiejętności, podwyższyli poziom swego wykształcenia, uzyskali pożądane osiągnięcia rozwojowe (zwłaszcza jeśli dotyczą one sfery poznawczej; gdy odnoszą się do osobowości – mówi się zazwyczaj o wychowaniu)*⁵.

Natomiast istotą *pożądanego wsparcia kształceniowego, z udziałem nauczyciela, jest dwustronne świadczenie skutecznej pomocy, oczekiwanej zwłaszcza przez uczniów, w warunkach interakcji społecznej zapewniającej wzajemnie życzliwe stosunki partnerskie oraz doznawanie przez uczniów poczucia podmiotowości*⁶.

W kształceniu dorosłych mogą występować procesy doksztalcania, doskonalenia i szkolenia. Przyjęto, że:

- *Doksztalcanie* związane jest z procesami kształcenia z zasady w formach szkolnych i odnosi się do uzupełniania wykształcenia na różnych poziomach. Kończy się na danym etapie uzyskaniem dyplomu ukończenia jakiejś szkoły. W warunkach polskich dotyczy przede wszystkim szkół wyższych i średnich. Doksztalcanie pojawiło się wraz z zapotrzebowaniem na rynku pracy na osoby z coraz wyższymi kwalifikacjami, które trzeba zdobywać m.in. przez studia w odpowiednich szkołach.⁷
- *Doskonalenie* występuje poza głównym szkolnym systemem oświatowym i dotyczy procesów kształcenia, których zadaniem jest dopomożenie poszczególnym jednostkom, pracownikom w utrzymaniu się na zajmowanym stanowisku pracy, uzyskaniu awansu poziomego, przystosowaniu się do nowych warunków pracy w razie ich zmiany, przekwalifikowaniu w razie zwolnienia z pracy i podjęcie nowej, zupełnej zmiany sposobu życia, w tym zawodowego, lepszego życia w gospodarstwie domowym itp.⁸

⁴ Słownik języka polskiego pod red. M. Szymczak, PWN Warszawa 1978, t. 1, s. 1075.

⁵ Z. Włodarski: *Nauczanie*. [w:] „Encyklopedia pedagogiczna” - pod red. W. Pomykała. Fundacja Innowacja, Warszawa 1996, s. 421.

⁶ J. Kujawiński: *Metody edukacji wczesnoszkolnej*. [w:] *Życie Szkoły*. Warszawa 1995, nr 1, s. 16.

⁷ St. Kaczor, K. Stojek: *Doksztalcanie i doskonalenie zawodowe jako realizacja idei kształcenia ustawicznego*. [w:] *Pedagogika pracy* pod red. St. Kaczora. MCNEMT, Radom 1993, s. 9.

⁸ Tamże, s. 9.

- *Szkolenie jest procesem kształcenia, gdzie najważniejsze jest zdobywanie lub doskonalenie umiejętności wspartych niezbędną wiedzą. Charakteryzuje się też krótkimi przedziałami czasu oraz brakiem w programach wyraźnych celów dokonywania zmian w osobowościach jednostek w znaczeniu zasadniczym. Nie oznacza to, że w toku szkolenia w jakiejkolwiek dziedzinie takie zmiany w ogóle nie zachodzą. Mówi się niejednokrotnie o potrzebie przeszkolenia danej osoby lub grupy osób ze względu na zmiany, jakie zaszły w oprzyrządowaniu lub w technologii wytwarzania.*⁹

Dopełnieniem kształcenia jest **samokształcenie**, czyli *dobrowolnie podejmowane samodzielne uczenie się indywidualne i grupowe jednostek ludzkich odpowiednio ukierunkowane i wspierane w stale pomniejszonym zakresie przez nauczyciela na wszystkich jego etapach, tj. na etapie określania własnych zamierzeń (celów) samokształceniowych, projektowania przebiegu i sposobu ich realizacji, przeprowadzania oceniającej kontroli i korekty uzyskiwanych rezultatów.*¹⁰ Proces ten może występować jako:

- samokształcenie wspomagane, realizowane głównie przez centra kształcenia ustawicznego i praktycznego oraz rolnicze organizacje doradcze;
- samokształcenie samodzielne, realizowane przez osoby indywidualne oraz rolnicze zespoły samokształceniowe.

Formy organizacyjne kształcenia

Interakcja nauczyciela – doradcy i ucznia - rolnika przebiegająca podczas realizacji celów kształcenia w doradztwie oraz w doksztalcaniu, doskonaleniu i szkoleniu rolniczym może przybierać różne formy organizacyjne.

Co to jest forma organizacyjna kształcenia? Znalezione, że odpowiedź na to pytanie musi być na tyle ogólna, aby objąć wszystkie istniejące rodzaje form kształcenia. Dlatego autor proponuje przyjąć twierdzenie za J. Kujawińskim, że *forma organizacyjna kształcenia jest to: celowy (ponieważ zostaje utworzony świadomie przez ludzi dla osiągnięcia z góry założonych celów) oraz probabilistyczny układ funkcjonalny (ponieważ związek między zmianami zachodzącymi na wejściach a wynikami osiąganymi na wyjściach nie jest dokładnie ustalony), świadomie utworzony przez nauczyciela dla osiągnięcia pewnych z góry założonych celów kształcenia. W skład tego układu wchodzi: osoby, cele, treści, czynności, środki i (lub) materiały dydaktyczne*¹¹.

⁹ Tamże, s. 9.

¹⁰ J. Kujawiński: Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej. [w:] „Życie szkoły” nr 6. Warszawa 1995, s. 326.

¹¹ J. Kujawiński: *Metody edukacyjne nauczania i wspierania w klasach początkowych*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1998, s. 51.

Każda forma organizacyjna kształcenia, będąca probabilistycznym i celowym układem funkcjonalnym, może przybierać - w zależności od realizowanych celów i treści, stosowanych metod kształcenia, typu kontaktów nauczyciela z uczniami i uczniów ze sobą - odpowiednio sprofilowaną strukturę, mniej lub bardziej sprzyjającą aktywności kształceniowej uczniów.

W literaturze pedagogicznej można znaleźć różne podziały form organizacyjnych kształcenia dokonane według odmiennych kryteriów klasyfikacji. Wyróżnia się z uwagi na:

- miejsce kształcenia formy szkolne i pozaszkolne,
- liczbę uczestników kształcenia formy jednostkowe, grupowe i zbiorowe,
- rolę pełnioną przez nauczyciela formy pracy pod kierunkiem i współdziałania.

Do najważniejszych pozaszkolnych form kształcenia dorosłych stosowanych w doksztalcaniu, doskonaleniu i szkoleniu rolniczym większość andragogów zalicza: kurs, seminarium, konferencję, kursokonferencję, wycieczkę. Najczęściej przyjmuje się, że:

- ***Kurs** to wyodrębniona pozaszkolna forma organizacji zawierająca proces kształcenia, ukierunkowany na całość wiadomości i umiejętności, skupionych wokół przeważnie wąskiego określonego działu, (wyznacza go cel kursu i program) posiadająca odpowiednią dokumentację pedagogiczną i kończąca się z reguły sprawdzeniem opanowanych umiejętności lub wiadomości.*¹²

Najczęściej stosowanym kryterium podziału kursów jest cel kształcenia. Zgodnie z tym kryterium wyróżnia się następujące kursy:

- przysposobienia zawodowego, których celem jest zaznajomienie uczestników z wiedzą i umiejętnościami zawodowymi, warunkującymi podjęcie pracy w określonym zawodzie;
- doksztalcania zawodowego, których celem jest rozszerzenie wiedzy i rozwijanie umiejętności zawodowych;
- doskonalenia i szkolenia zawodowego, których celem jest doskonalenie umiejętności zawodowych, zaznajomienie z nowymi metodami pracy lub nowym wyposażeniem technicznym, które pojawiło się w danym zawodzie;
- kwalifikacyjne, których celem jest przygotowanie uczestników do uzyskania tytułu kwalifikacyjnego, tj. w rolnictwie wykwalifikowanego rolnika lub mistrza rolnika. Uzyskane na tych kursach kwalifikacje są formalnie równorzędne z tymi, które po odpowiednim stażu pracy uzyskują

¹² T. Nowacki: *Dydaktyka doskonalenia zawodowego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo. Wrocław 1976, s. 202.

absolwenci szkół przysposobienia rolniczego lub zasadniczych szkół rolniczych.

- inne - w zależności od zainteresowań i potrzeb słuchaczy.

W procesach kształcenia, dokształcania i doskonalenia zawodowego mogą występować kursy stacjonarne, zaoczne i korespondencyjne¹³. Na kursach stacjonarnych uczestnicy kształcenia mają stały osobisty kontakt z kadrami kształcącymi. Na kursach zaocznych uczestnicy samodzielnie opanowują przewidziane programem treści z pomocą bezpośrednich ukierunkowań ze strony nauczyciela, przewodników metodycznych i podręczników, dostarczonych lub wskazanych przez organizatorów. W przypadku kursów korespondencyjnych organizator drogą korespondencyjną dostarcza uczestnikom specjalnie opracowane teksty „listu uczebnego”, podaje pisemne wskazówki, kontroluje ich postępy poprawiając i oceniając nadesłane przez nich prace pisemne.

- *Seminarium to forma zajęć dydaktycznych, której celem jest pogłębienie wiadomości z pewnej dziedziny wiedzy. Polega ono na samodzielnym opracowaniu wybranego zagadnienia naukowego przez każdego uczestnika oraz na uczestnictwie w dyskusjach nad przedstawionymi zagadnieniami.*¹⁴

Podstawową metodą formy seminaryjnej jest dyskusja oparta o wcześniejszą analizę określonej literatury, bądź wybrane obserwacje życia zawodowego, czy społecznego. W doskonaleniu zawodowym najbardziej przydatne są zajęcia seminaryjne, podczas których dyskutuje się problemy teoretyczne bądź praktyczne, dowodzi się słuszności postawionych tez i wymienia doświadczenia. Warunkiem skuteczności seminariów jest opieranie dyskusji głównie o praktyczne doświadczenia uczestników, ocenę sytuacji znanych im z życia, konfrontowanie realizacji określonych założeń z teorią w studiowanej literaturze (w niezbyt wielkich porcjach). Nie jest też wskazane wymaganie od uczestników seminarium pisemnych prac, czy referatów seminaryjnych, lecz co najwyżej krótkich wprowadzeń do dyskusji. Wystąpienia oraz cały udział w dyskusji seminaryjnej mogą stanowić wartościową formę sprawdzania przygotowania się uczestników do zajęć¹⁵.

Szczególną odmianą formy seminaryjnej jest *seminarium oświatowe*, polegające na gromadzeniu przez uczestników określonych faktów i informacji, by wspólnie z przedstawicielami nauki - specjalistami z danej dziedziny -

¹³ W oświacie dorosłych wyróżnia się trzy podstawowe systemy kształcenia: system stacjonarny, system zdalnego kształcenia (zwany także kształceniem na odległość), system samokształceniowy. System zdalnego kształcenia obejmuje: kształcenie korespondencyjne, kształcenie zaoczne, kształcenie za pomocą środków masowego przekazu informacji.

¹⁴ W. Okoń: *Słownik pedagogiczny*. PWN. Warszawa 1987, s. 272.

¹⁵ W. Kosmala: *Metody aktywizujące w pracy oświatowej z dorosłymi*. Wyd. TWP, Warszawa 1973, s. 21.

przedyskutować szczegółowe problemy teoretyczne lub praktyczne, a tym samym odnowić, uzupełnić i zrekonstruować kwalifikacje zawodowe. Seminarium oświatowe jako forma doskonalenia zawodowego jest organizowane przez instytucje kulturalno-oświatowe, stowarzyszenia społeczno-kulturalne, związki zawodowe i inne¹⁶.

- **Konferencja** to krótka forma organizacyjna stosowana w doskonaleniu zawodowym głównie kadr kierowniczych i specjalistycznych. Jej istotę stanowi prezentacja poglądów uczestników odnośnie sposobu rozwiązania danego zagadnienia w oparciu o uprzednio opracowane materiały.
- **Kursokonferencja** - inna forma organizacyjna kształcenia - sprowadza się do zebrania wyznaczonej z góry grupy osób którego celem jest wymiana doświadczeń oraz zapoznanie się z jakimś problemem teoretycznym lub praktycznym. Kursokonferencja stosowana jest przez organizacje społeczne, instytucje gospodarcze, a także placówki naukowe.
- **Wycieczka** jest tą formą organizacyjną kształcenia, w której uczestnicy mają możliwość zdobywania nowej wiedzy przez bezpośrednie spostrzeganie przedmiotów i zjawisk w naturalnych ich warunkach lub specjalnych instytucjach (muzeach, na wystawach itp.)¹⁷.

Dobrze przygotowana wycieczka powinna mieć ściśle wyznaczony cel i odpowiednio skonstruowany program, z którymi należy zapoznać, np. metodą pogadanki, wszystkich jej uczestników. Każda wycieczka musi zostać podsumowana, najlepiej przez zbiorowe omówienie jej wyników z jej uczestnikami. Dobrym sposobem podsumowania jest wysunięcie do dyskusji jakiegoś zagadnienia, które wiąże się z tematem wycieczki. Dyskusja pomaga uczestnikom przypomnieć sobie wiele zaobserwowanych szczegółów, dokonać niezbędnych – z punktu widzenia realizacji celów wycieczki – uogólnień. Inną sposobem podsumowania jest pogadanka końcowa lub polecenie opracowania wybranych problemów w formie zadań pisemnych¹⁸.

Metody kształcenia i ich podział

Zgodnie z proponowanym wcześniej określeniem kształcenia metody kształcenia można podzielić na metody nauczania i dwustronnego wspierania kształcenia, a metody samokształcenia na uczenia się częściowo samodzielnego i uczenia się całkowicie samodzielnego. Autor przyjął, że **metoda nauczania to celowo i systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z pozostałymi ucze-**

¹⁶ Józef Kargul [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych* pod red. Kazimierza Wojciechowskiego. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich - Wydawnictwo, Wrocław 1986, s. 293.

¹⁷ F. Urbańczyk: *Dydaktyka dorosłych*. Ossolineum, Wrocław 1979, s. 246.

¹⁸ St. Karaś: *Zarys dydaktyki kursów zawodowych*. WSiP. Warszawa 1984, s. 130.

stnikami kształcenia umożliwiającą im opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, jak również rozwijanie zdolności i zainteresowań poznawczych¹⁹. Natomiast **metoda dwustronnego wspierania kształceniowego** to systematycznie stosowany sposób współdziałania nauczyciela z pozostałymi uczestnikami kształcenia oraz tych uczestników ze sobą, polegający na wzajemnym udzielaniu sobie pomocy kształceniowej, w zależności od potrzeb i oczekiwań partnerów kształceniowej interakcji, z których każdy może być zarówno dawcą jak i biorcą pomocy.²⁰

Podczas realizacji celów kształcenia w doradztwie oraz w doksztalceniu, doskonaleniu i szkoleniu rolniczym właściwym jest przyjęcie następującej zasady: „Tyle ukierunkowania aktywności kształceniowej uczniów przez nauczyciela, ile to konieczne, a tyle wzajemnego wspierania się kształceniowego, ile to potrzebne i możliwe”. Przestrzeganie niniejszej zasady umożliwia równoważenie aktywności uczniów stymulowanej z zewnątrz z aktywnością wynikającą z wewnętrznych impulsów. Powinno także sprzyjać większemu koncentrowaniu się na uczniu oraz na jego potrzebach i oczekiwaniach niż na posiadanym programie kształcenia i jego wymaganiach.

Autor przyjął też, że **metoda całkowicie samoazielnego uczenia się** to: w pełni autonomiczny sposób samokierowania przez ucznia własną działalnością indywidualną, od początku do końca wykonywania wybranego przez niego zadania (związanego z ustalonym celem samokształceniowym). Natomiast istotę **metody częściowo samodzielne uczenia się** stanowi nie w pełni autonomiczny sposób samokierowania przez ucznia własną działalnością indywidualną, gdyż w jakimś momencie (fazie) samorealizacji wybranego przez siebie zadania zostaje znacząco przez kogoś wsparty merytorycznie, wzmocniony motywacyjnie, ukierunkowany metodycznie itp., bądź też tuż przed samowykonaniem swojego zadania uczeń otrzymuje od kogoś wskazówki realizacyjne ograniczające jego autonomię (zmniejszające jego samodzielność).²¹

Bardzo prosty, a jednocześnie wystarczający z uwagi na potrzeby organizacji doradczej wydaje się być podział metod kształcenia zaproponowany przez J. Kujawińskiego. Biorąc za podstawę kryterium roli pełnionej przez nauczyciela w procesie kształcenia wyodrębnia on dwie kategorie metod: metody nauczania i metody dwustronnego wspierania kształceniowego, które dalej dzieli na metody podające (informacyjne) i na metody niepodające (heurystyczne i operatywne)²².

¹⁹ Cz. Kupisiewicz: Metody nauczania. [w:] „Encyklopedia pedagogiczna” - pod red. W. Pomykała. Fundacja Innowacja, Warszawa 1996, s. 352.

²⁰ J. Kujawiński: *Metody edukacyjne nauczania i wspierania w klasach początkowych*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1998, s. 38.

²¹ Adaptacja za J. Kujawińskim: *Twórczość metodyczna nauczyciela* (w druku).

²² J. Kujawiński: *Metody edukacji współczesnej*. [w:] *Życie Szkoły*. Warszawa 1995, nr 1, s. 19.

Rys. 1

Jak można zauważyć na zamieszczonym rysunku w podzbiorze metod dwustronnego wspierania kształceniowego, jak i w podzbiorze metod nauczania występują metody o tych samych nazwach. Różnica między tymi metodami wynika z roli jaką pełni nauczyciel podczas posługiwania się nimi w procesie kształcenia. Jeżeli występuje w roli kierownika tego procesu, to wykorzystuje metody kształcenia jako metody nauczania, a jeżeli pełni rolę równoprawnego partnera uczniów (oczekujących wsparcia), to wykorzystuje je jako metody dwustronnego wspierania kształceniowego.

Do metod podających zaliczyć można między innymi wykład, opis, narrację i wyjaśnianie. Ogólnie przyjmuje się, że:

- **Wykład** jest to systematyczne rozwinięcie jakiegoś tematu, ukazujące całość danego zagadnienia w jego powiązaniu z zagadnieniami pokrewnymi. Istotnym warunkiem dobrego wykładu jest jego przejrzysta struktura, tzn. uporządkowany, hierarchiczny układ zagadnień szczegółowych oraz wyeksponowanie - w poszczególnych obszarach tematycznych - najważniejszych, najbardziej ogólnych informacji i powiązanie z nimi wszystkich innych. Zrozumiały język, przejrzysta struktura, właściwie dostosowane do możliwości recepcyjnych słuchaczy tempo przekazywanych w trakcie wykładu informacji, a ponadto zachowanie proporcji między informacjami abstrakcyjnymi a konkretnymi, stanowią o przystępności wykładu, o możliwości jego recepcji przez słuchaczy. Aktywizować słuchaczy w trakcie wykładu można poprzez jego uproblemowiony tok, stawianie retorycznych pytań oraz wpłatanie w podawaną treść ciekawostek i żartów. W trakcie wykładu wskazane jest posługiwanie się różnego rodzaju materiałami audiowizualnymi, jeśli mogą one dopomóc w zrozumieniu i przybliżeniu wykładanych treści.

- **Opis** jako metoda kształcenia ma charakter statyczny. Jest to najprostszy sposób przedstawienia, zgodnie z rzeczywistością, cech danej osoby, rzeczy lub zjawiska w momencie obserwacji lub na podstawie przypomnienia. Można posłużyć się samym opisem słownym lub wykorzystywać okazy naturalne bądź ich modele, a także ilustracje dla upogładowienia opisu.
- **Narracja** w przeciwieństwie do opisu jest układem dynamicznym oraz wielopremiotowym, przedstawiającym możliwie żywo i barwnie kolejne wydarzenia dziejące się w czasie, powiązane ze sobą jak przyczyna i skutek. Narracja może być prowadzona z wykorzystaniem określonych ilustracji (narracja ilustrowana), a także z wykorzystaniem możliwie barwnego słowa (narracja werbalna).
- **Wyjaśnianie** jest nie tylko metodą przekazywania określonych faktów czy informacji o zjawiskach, ale przede wszystkim wskazywania ich wielorakich uwarunkowań. Poprzez stawianie pytań typu: Dlaczego? Co należy zrobić, aby? Co by się stało, gdyby? Co wynika z ?- i poszukiwanie na nie odpowiedzi - metoda ta pozwala ukazać związki przyczynowo-skutkowe między wyjaśnianymi faktami i zjawiskami. Wyjaśnianie może być werbalne lub ilustrowane. W pierwszym przypadku przekaz informacji odbywa się wyłącznie lub prawie wyłącznie przy użyciu słowa, natomiast w drugim jest ilustrowany odpowiednimi środkami dydaktycznymi.

W grupie metod niepodających można wyróżnić podgrupę metod heurystycznych z metodami: problemową, dyskusji, dialogu, pogadanki, przypadków, sytuacyjną, burzy mózgów oraz podgrupę metod operatywnych z metodami ćwiczeń i praktycznego działania. Na ogół przyjmuje się, że:

- **Metoda problemowa** umożliwia przekształcanie wiedzy biernej w wiedzę czynną, a także sprzyja wykrywaniu nowych wiadomości i stosowaniu ich w praktyce. Istotę metody problemowej stanowi analizowanie przez jednostkę, względnie grupę uczestników naturalnej lub specjalnie wytworzonej sytuacji problemowej zawierającej jakąś niewiadomą, tzn. pewną nieokreśloność niezgodną z dotychczasowym stanem wiedzy rolników, która ich prowokuje do odkrycia i sformułowania problemu, a następnie do rozwiązania go przez generowanie oraz sprawdzanie i (lub) ocenianie trafności wytworzonych pomysłów (hipotez, metod). Metoda problemowa obejmuje wiele metod wyznaczających poszukujący tok aktywności, w tym koniecznie dyskusję, w przypadku jej stosowania w obrębie grupowej lub zbiorowej formy kształcenia.
- **Metoda dyskusji** to inspirowana i kierowana, z zamiarem odkrycia jakiejś prawdy lub wytworzenia odpowiedniej metody postępowania, wymiana poglądów na temat jakiejś trudności teoretycznej lub praktycznej.

Efektywność metody dyskusji jest uzależniona od przygotowania jej uczestników do wymiany myśli na określony temat. Uczestnicy muszą umieć prowadzić dyskusję, tzn. muszą posiadać zdolność:

- jednoznacznego formułowania poglądów,
- jednoznacznego formułowania pytań wobec wypowiadających się uczestników dyskusji, bądź wypowiedzi doradcy,
- doboru odpowiednich argumentów uzasadniających wypowiadane poglądy,
- słuchania argumentów innych uczestników dyskusji,
- ewentualnego formułowania kontrargumentów modyfikujących wypowiedziane sądy w stosunku do dyskutowanego problemu.

Dyskusję inicjuje jeden z jej uczestników przez sformułowanie problemu, który wymaga rozwiązania. W tym znaczeniu metoda dyskusji stanowi jeden ze sposobów rozwiązywania problemów, występuje więc w powiązaniu z metodą problemową. Między metodą problemową, a metodą dyskusji istnieją również pewne różnice. Sprowadzają się one przede wszystkim do tego, że czynność rozwiązywania problemów, inicjowana określonym układem treści w sytuacji problemowej, może mieć zarówno charakter indywidualny, jak i zbiorowy. W pierwszym przypadku stosuje się wyłącznie lub prawie wyłącznie metodę problemową, natomiast w drugim metodę problemową w powiązaniu z metodą dyskusji.

- **Metoda dialogu** to po prostu rozmowa co najmniej dwojga osób, podczas której wymiana informacji, w przeciwieństwie do dyskusji, odbywa się bez udziału przewodniczącego. Uczestnicy dialogu mają bowiem równe prawa do przekazywania i otrzymywania informacji. Jednakże posiadanie formalnych praw nie oznacza jeszcze, że wszyscy uczestnicy rozmowy potrafią jednakowo z nich korzystać. Łatwiej bowiem prowadzić rozmowę tej osobie, która na przykład względem swych partnerów:
 - posiada więcej informacji na rozpatrywany temat,
 - dysponuje większą umiejętnością społecznej ekspozycji swych poglądów,
 - odczuwa większe poczucie bezpieczeństwa w trakcie społecznej wymiany poglądów,
 - jest w danym dniu najlepiej fizycznie i (lub) psychicznie dysponowana itp.
- **Pogadanka** stanowi metodę polegającą na dialogu jednego uczestnika z pozostałymi: zadaje on pytania, na które tamci odpowiadają. Ciąg logicznie ułożonych pytań i odpowiedzi uczestników doprowadza do przyswojenia sobie nowej wiedzy. Metoda pogadanki jest stosowana do omawiania łatwych tematów i zazwyczaj nie wymaga od uczących się zdolności do samodzielnego, gruntownego analizowania danego zagadnienia, które winno dotyczyć kwestii dających się przyswoić nawet osobom, nie posiadającym jeszcze

zdolności myślenia formalnego - abstrakcyjnego. W metodzie pogadanki spotykają się elementy drogi uczenia się przez przyswajanie, z uczeniem się przez odkrywanie.

- **Metoda przypadków** polega na rozpatrzeniu przez niewielką grupę uczestników (od 10 do 20 osób) opisu jakiegoś zdarzenia (przypadku) zaczerpniętego z rzeczywistości, aby następnie po sformułowaniu, w toku dyskusji, problemu i warunków umożliwiających jego rozwiązanie znaleźć rozwiązanie. Po otrzymaniu opisu wraz z jednym lub kilkoma pytaniami, na które należy odpowiedzieć, uczestnicy sesji w czasie kilku minut formułują pytania wyjaśniające i kierują je do osoby prowadzącej. Udzielanie odpowiedzi przez prowadzącego nie jest jednak obligatoryjne i odnosi się jedynie do takiego przypadku, kiedy w opisie sytuacji, z powodu błędu w jego konstrukcji, zabrakło istotnych informacji utrudniających czy wręcz uniemożliwiających jej uczestnikom prawidłowe sformułowanie problemu i jego rozwiązań. Rozpatrywany przypadek winien nasuwać co najmniej kilka rozwiązań wyłonionego problemu, a ponadto prowadzący sesję nie powinien ostatecznie informować jej uczestników, jak rozwiązano go w rzeczywistości. Ta ostatnia uwaga znajduje swe uzasadnienie w teorii, która mówi że przy pomocy metod heurystycznych nie doskonalą się uczestników w opanowaniu zasad, lecz w kształtowaniu własnego systemu umiejętności logicznego i analitycznego rozumowania przed podejmowaniem decyzji. Dlatego podawanie wzorcowego lub zaistniałego rozwiązania byłoby szkodliwe, gdyż identyczne sytuacje nie powtarzają się.
- **Metoda sytuacyjna** polega na zespołowym analizowaniu i rozwiązywaniu przez wszystkich uczestników sesji pewnych, zazwyczaj fikcyjnych choć prawdopodobnych, złożonych sytuacji, za którymi i przeciw którym przemawiają jakieś racje. Zadaniem uczestników jest zrozumieć te sytuacje oraz podjąć decyzje w sprawie ich rozwiązania, a następnie przewidzieć skutki takich oraz innych ewentualnych decyzji. Metoda sytuacyjna wymaga wcześniejszego przygotowania obszernych i dokładnych opisów, które to doręcza się uczestnikom na długo przed rozpoczęciem zajęć, ponieważ wymagają one uprzedniego, wnikliwego poznania. Z kolei opisy te stanowią materiał do wielogodzinnych lub wielodniowych prób wspólnego rozwiązania zakreślonych tam sytuacji.
- **Giełda pomysłów**, zwana również burzą mózgów, polega na zespołowym wytwarzaniu - zależnie od przyjętego wariantu metodycznego w czasie od kilkunastu minut do jednej godziny - w atmosferze swobody i współzawodnictwa, możliwie największej liczby nowych, często zaskakujących pomysłów rozwiązania jakiegoś zadania oraz ich ocenie przez cały zespół. Najlepsze wyniki uzyskuje się w 10-12-osobowym gronie specjalistów, powiększonym

o kilka osób, które mało lub zupełnie nie znają się na danym zagadnieniu, ale cechują się żywym, twórczym umysłem.

Ocena dokonywana jest dopiero w 48 godzin po zebraniu wszystkich wytworzonych pomysłów, co zapobiega jej hamującemu wpływowi, który pojawia się zwykle, gdy dokonuje się natychmiastowej oceny pierwszego pomysłu.

- **Metody operatywne**, istotą których jest nauka przez działanie, polegają na kierowaniu samodzielną pracą uczących się. Uważa się, że wiedza i umiejętności nabyte za pomocą metod operatywnych są znacznie trwalsze od tych, które zdobywamy innymi metodami. Zazwyczaj wśród metod operatywnych wyróżnia się ćwiczenia oraz zajęcia praktyczne i przyjmuje, że:
- **Metoda ćwiczeń** sprowadza się do kształtowania umiejętności i nawyków pracy umysłowej, niezbędnych przy wykonywaniu różnych zadań teoretycznych.
- **Metoda praktycznego działania** jest sposobem opanowywania nowych wiadomości, a zarazem nabywania umiejętności (sprawności) posługiwania się nimi w działaniach praktycznych.

Autor zdaje sobie sprawę, że niniejsza praca ma tylko charakter wstępny, inspirujący do opracowania w przyszłości dla potrzeb państwowej rolniczej instytucji doradczej pełniejszego leksykonu obejmującego możliwie najbardziej adekwatną terminologię z zakresu pozaszkolnej oświaty dorosłych. W opracowaniu takiego leksykonu niezbędny jest udział uznanych andragogów oraz kompetentnych przedstawicieli rolniczej praktyki doradczej.